

DE CREUS, FITES I CORDES. ALTA MUNTANYA I SÍMBOLS RELIGIOSOS ALS PIRINEUS

Rafel Folch Monclús

Resum

L'article tracta sobre els orígens i l'evolució dels símbols religiosos que coronen bona part de les muntanyes i cims més alts o emblemàtics dels Pirineus, entenent aquesta manifestació com un exemple més d'un procés de més abast històric que ha consistit en la sacralització de l'alta muntanya pirinenca. Es tractaran alguns casos concrets de la geografia pirinenca: Canigó, Puigmal, Pica d'Estats, el massís de la Maladeta, així com altres indrets situats a la zona més occidental de la serralada. En primer lloc, caldrà assenyalar l'origen de la consideració de les alçades dels cims i de la bellesa de certs itineraris muntanyencs com a santuaris de devoció d'algun tipus de divinitat, ja sigui una divinitat associada a un gran corrent religiós formal o bé a algun tipus de creença local, grupal o personal. Aquest origen cal buscar-lo en la creació d'una mitologia pirinenca pròpia a la qual ha seguit l'aparició d'una cultura excursionista a Catalunya i, per extensió, a molts altres indrets de la geografia pirinenca, durant la segona meitat del segle XIX, cultura que va estar impregnada de l'impuls dels corrents culturals i intel·lectuals propis de la Renaixença i els moviments romàntics del moment: l'exaltació del geni cultural singular i la puresa d'una tradició que trobava en la bellesa de la natura i dels llocs solitaris i desolats de les muntanyes una especificitat pròpia. Des de llavors, els cims de les muntanyes dels Pirineus s'han anat emplenant de símbols religiosos i/o identitaris de tota mena: creus, estatuetes, plaques, marededéus, lloances, banderes, pessebres... En segon lloc, caldria copsar com el creixement al llarg del segle XX d'una tendència muntanyenca bàsicament d'ordre esportiu ha anat convivint amb aquesta visió religiosa de la muntanya, tot i que caldria preguntar-se si la pràctica actual, esportiva i de competició, dels recorreguts de muntanya no va acompanyada també d'uns valors i d'una èpica que comparteix, des d'un vessant laic si es vol, un fort component de sentiment religiós. La seva cultura material associada substitueix —o hi conviu— la cultura material que ha fet dels cims uns autèntics santuaris nacionals, grupals o personals: restes de materials i equipaments en vies i recorreguts d'alta muntanya, ressenyes, senyals, marques, relats èpics de gestes muntanyenques, etc. Al cap i a la fi, el que pretén aquesta comunicació és fer un primer esbós de l'evolució del sentiment religiós i de les expressions materials de l'alta muntanya pirinenca i a l'alta muntanya pirinenca.

Paraules clau: alta muntanya, símbols, religió, pirineisme, excursionisme

Abstract: *Crosses, milestones and ropes. High mountain and religious symbols in the Pyrenees*

This paper discusses the origins and evolution of the religious symbols that crown most of the mountains and the highest and most emblematic summits of the Pyrenees, understanding this event as another example of a broader historical process which has consisted in the consecration of the High Pyrenees. Some specific cases of the Pyrenean geography will be treated: Canigó, Puigmal, Pica d'Estats, the massif of the Maladeta, as well as other places situated in the most western zone of this mountain range. Firstly, we will have to point out the origin of the consideration of mountain heights and the beauty of certain itineraries as sanctuaries of devotion of some kind of divinity associated with a great religious movement or with some type of local, group or personal belief. First of all, this origin must be sought in the creation of our own Pyrenean mythology followed by the emergence of a hiking culture in Catalonia and, by extension, in many other places of the Pyrenean geography during the second half of the 19th century. Such culture was impregnated with the impulse of the cultural currents typical of the Renaissance and of the romantic movements of the time: the exaltation of the singular cultural genie and the purity of a tradition that found its own specificity in the beauty of nature and in the solitary and desolate places of the mountains. From then, the mountain peaks of the Pyrenees have been filled with all kinds of religious and identity symbols: crosses, small statues, plates, Virgins, praises, flags, Nativities... Secondly, we should grasp how the growth of a mountainous tendency, basically related to sport, throughout the 20th century, has been coexisting with this religious view of the mountain. However, we should ask ourselves if the current practice, sportive and competition in mountain itineraries, is associated with some values and some epic that shares, from a secular perspective, a strong component of religious feeling. Its tangible associated culture substitutes – or coexists- the tangible culture which has made the peaks some authentic national, group or personal sanctuaries: remains of the material and equipment in paths and routes of high mountain, reviews, signals, marks, epic stories of mountain heroic deeds, etc. After all, what this paper intends is to make a first outline of the evolution of the religious feeling and its tangible expressions of and in the high Pyrenean mountain.

Key words: High Mountain, symbols, religion, hiking, Pyrenees

En el número 246 de la revista *Vèrtex*,¹ de gener-febrer de 2013, a la secció de Cartes dels lectors, es publicà una carta signada per Enric Faura que porta per títol «Ha pujat Moccia al Canigó?», acompanyada d'una imatge del cim del Canigó on es veu la creu que el corona abillada i coberta de banderoles i altres objectes de tot tipus. La carta diu:

[...] A banda de multitud de banderoles, hi vam poder comptar tres xumets, dos rosaris, quatre esqueles de difunts, una llauna de menjar per a gats, quatre collarets, més de deu barrets, anells, polseres, textos amb dedicatòries... No sabem si a la muntanya del Canigó ha arribat una variant de la moda impulsada per l'escriptor Federico Moccia de segellar l'amor amb uns cadenats per tots els ponts d'Europa, adaptada als cims de les muntanyes; o potser els seguidors d'una nova religió han volgut deixar els seus exvots allí.

La imatge en qüestió reflecteix prou bé de manera gràfica i concreta la superposició d'elements culturals i símbols diversos, bona part d'ells de gran contingut religiós, que al llarg del segle xx i encara avui han anat emplenant els cims de les muntanyes pirinenques. Ens mostra com el cim d'una muntanya pot deixar de ser un accident geogràfic més o menys remarcable en la morfologia del paisatge per convertir-se en un subjecte amb una marcada significació cultural, en aquest cas en una mena de temple devocional on les diferents societats i cultures que s'hi han aproximat han depositat llurs ofrenes d'esperança i plenitud futures. És a dir, la muntanya, més enllà de la seva matèria física, esdevé el resultat del vincle relacional que cada societat ha establert amb el seu context espacial.²

En aquest sentit, el cas de la muntanya del Canigó és paradigmàtic, ja que ha esdevingut la muntanya pura i sagrada per excel·lència, almenys dins l'àmbit cultural i lingüístic català. L'any 1886 Jacint Verdaguer va publicar el seu poema *Canigó*, obra de caràcter èpic i romàntic que celebra, seguint l'esquema d'algunes de les grans sagues medievals europees, el naixement de la nació catalana al bell mig les valls pirinenques,³ configurant

Creu del cim del
Canigó (2.784 m).
(Fotografia: Enric
Faura – agost de 2012)

una mena de vast manual de geografia, història i mitologia pirinenca. En un moment del poema, Gentil, el cavaller protagonista, acompanyat per Flordeneu, la reina de les fades, o goges, que habiten els punts més elevats i els vessants de la muntanya, inicien un viatge oníric i meravellós sobrevolant gairebé totes les valls i muntanyes dels Pirineus orientals i centrals, des del Canigó fins a l'Aneto i les muntanyes maleïdes (el «Neto, déu celtíber», tal i com l'anomena el poeta recollint la terminologia occitana). La descripció d'aquest viatge representa tota una cartografia mítica detallada assentada sobre una cartografia física que Verdaguer coneixia bé.⁴ Amb aquest poema, el massís del Canigó i amb ell la resta dels Pirineus entraren a conformar tot un univers simbòlic del vincle entre les arrels de la cultura catalana i la força natural i cultural de les muntanyes. En els darrers cànctics del poema, una processó formada per una representació dels membres de la nova societat que emergia de la foscor medieval (eremites, sants, cavallers, amb el bisbe Oliba al capdavant), ascendeix al cim portant una gran creu tot i els paranyes que, en forma de ferotges tempestes, els oposen les fades tractant d'impedir la usurpació dels seus palaus i els indrets on habiten tota mena d'éssers vinculats a la natura. La creu aconsegueix pujar i regnar en el cim (qui sap si, ni que sigui en un sentit metafòric, aquesta fou la primera creu plantada en un gran cim pirinenc), mentre les fades es retiren entonant uns tristos i desconsolats versos de comiat.

Les fades cedeixen davant l'impuls civilitzatori de la nova societat que sorgia a finals del segle XIX, una societat urbana creixent i guiada pels ideals, heretats dels corrents regeneracionistes del XIX i inicis del XX, de progrés i de modernització. Aquesta cosmologia anà convivint —i fins i tot substituint-la de manera gradual— amb la visió del món anterior representada, entre altres figures, per un univers de fades, gegants i esperits creadors, déus somnolents sota les neus perpètuas i pastors castigats i convertits en pics altius i crestes esmolades.⁵ S'iniciava així una nova etapa en la llarga història de la conquesta de la muntanya, una conquesta que havia de foragitar els déus antics i entronitzar el nou subjecte que estava emergint: un subjecte científic i adorador d'un déu racional, àvid de noves experiències i coneixements, capaç d'arribar ell sol i pels seus propis mèrits el més amunt possible. Al meu parer, el procés de sacralització de la muntanya agafà en aquell moment un nou i definitiu impuls; tot estava preparat per al posterior desembarcament massiu a la muntanya d'una societat a la cerca de noves experiències sensorials i religioses. Realment no fou, però, fins a mitjan segle XX que l'actual creu de forja que habita al cim del Canigó va ser col·locada a iniciativa de diverses associacions cíviques i excursionistes de les comarques del Rosselló, el Conflent i el Vallespir.⁶ Al llarg de tot el segle passat, els cims i els vessants de les muntanyes més rellevants o emblemàtiques d'est a oest dels Pirineus s'emplenen de creus, verges i altres símbols religiosos en una barreja de devoció i creences diverses, identitats territorials i admiració del territori davant l'espectacle grandios de l'alta muntanya, obra de la qual havia de ser el resultat de l'acció d'una potència alta

i eminent. És aquest un procés que es va iniciar amb l'auge de la cultura excursionista de finals del segle XIX i principis del XX, cultura que s'ha desenvolupat i consolidat al llarg de les darreres dècades i que actualment viu la seva màxima esplendor possible. Avui, finalment, tal i com diu el text de la carta amb què hem començat, un conjunt cada cop més nombrós d'aplicats seguidors d'una nova religió van en processó, en qualsevol moment de l'any, a depositar el seus exvots als cims de la muntanyes, invocant la protecció d'aquestes forces transcendents, en un procés de superació personal i col·lectiva que es renova i es posa a prova a cada nova ascensió. Són els mateixos cims on la col·locació d'una creu va foragitar fa molt de temps les fades antigues. A les creus i la simbologia cristiana s'hi han afegit progressivament un ampli ventall de restes de cultura material formada per exvots personals, banderes, senyals, fites, plaques, equipaments de vies d'ascensió, etc., que representen una nova fase, actual, laica, de consagració de les alçades. Tota aquesta realitat ens remet a un procés d'una continuïtat històrica vinculada a les diverses fases de sacralització de l'alta muntanya.

Grans fites o túmuls de pedres al cim del Tuc de Maubèrme (2.880 m), al límit entre la Vall d'Aran i l'Ariège. (Fotografia: Quim Manyós – agost de 2013)

La muntanya com a lloc de representació del sagrat

Pràcticament, en totes aquelles cultures o pobles que geogràficament s'han assentat i desenvolupat prop de grans massissos muntanyosos, s'han produït en les diferents etapes històriques processos que podríem anomenar de forma general de sacralització o divinització de la muntanya, de les seves parts més elevades, les més allunyades, o d'indrets concrets del seu interior o dels seus vessants. Certament, existeixen arreu grans conjunts de mitologies associades a la muntanya i a la relació que les societats han establert amb ella. En el marc de les cultures mediterrànies podem citar l'Olimp com a exemple de muntanya divina superior, palau celestial, que acollí les successives nissagues divines de la Grècia clàssica; també el mont Parnàs, prop de Delfos, dedicat al culte d'Apol·lo, déu de les arts i la bellesa. En el marc de la tradició judeocristiana, barrejada amb cultes i altres sistemes de creences que van conviure amb l'aparició d'aquests grans corpus religiosos, cal citar el Sinaí, a la península del mateix nom (l'actual Egipte), com un lloc privilegiat on la divinitat va revelar la llei que havia d'instaurar una nova religió d'adoració a un únic déu; el mont Calvari, o Gòlgota, a Jerusalem, ha esdevingut també indret sagrat per als cristians. L'espectacular mont Athos, a Macedònia, s'ha erigit com un lloc de gran força espiritual dins la tradició cristiana ortodoxa; les altes valls alpines es troben farcides de creus, oratoris i costums religiosos relacionats amb les seves majestuoses muntanyes. Dins d'altres contextos culturals o geogràfics es poden destacar, com altres exemples d'aquests tipus de cultes, els *nevados* o cims andins, que acullen els *apus* o esperits i comparteixen també una història sagrada de culte i devoció; el mont Kailas —entre molts altres—, al Tibet, és un punt de referència sacra per als seguidors de les tradicions budistes, hinduistes i jainistes d'aquelles regions. Cada any se celebra una peregrinació de circumval·lació de la muntanya, el cim de la qual no pot ser sotjat per cap humà. De fet, les processons i peregrinacions religioses, de petició de favors i de protecció o d'expiació, com una mena de viatge iniciàtic o de sanació, són una constant en la història de les cultures i les religions d'arreu i llurs relacions amb la muntanya. Les peregrinacions modernes a la conquesta dels cims de les grans muntanyes del món han hagut de representar un veritable impacte cultural per a aquelles tradicions que consideren els punts més elevats de les muntanyes com a indrets inviolables de veneració i respecte diví. Molts altres exemples podríem citar en aquesta eventual llista de llocs enlairats vinculats a cultes sagrats. No endebades la muntanya simbolitza l'elevació mística, el punt de contacte més proper entre els humans i els déus, «per això, qui l'habita és etern, i qui assoleix el cim en torna rejuenit, heroi, il·luminat, immortal, consagrat, transcendent la condició humana, divinitzat (Moisès baixant del Sinaí amb les taules de la Llei)» (Soler 1998, 472). Tanmateix, la muntanya en la seva versió invertida, l'hades o inframón, comparteix també aquestes ressonàncies mítiques, i com a tal és un univers del qual hom retorna, si ho aconsegueix, amb alguna nova virtut.

Imatge de la creu monumental que corona la punta italiana del cim del Cervino o Matterhorn, de 4.478 m, als Alps. Instal·lada a inicis del segle xx, la creu conté la inscripció *Pratumbor Vallistornench*, dos antics topònims llatins per designar respectivament el municipi de Zermatt, al Valais (Suïssa) i la Vall de Valtournenche, a la Vall d'Aosta (Itàlia). El Cervino, per la seva bellesa i per la seva importància en la història de l'alpinisme ha esdevingut un símbol que va molt més enllà de l'estricta pràctica del muntanyisme, un símbol d'immanència enfront el temps efímer i finit de la vida humana (Fotografia: Rafel Folch – 2009).

Òbviament, els Pirineus no han estat al marge d'aquests processos de significació cultural de la natura i llurs muntanyes. Existeix una extensa i rica mitologia d'un gran potencial simbòlic i religiós centrada en les valls i les muntanyes pirinenques, la qual va ser contemporània o anterior a l'aparició de l'excursionisme modern. Un univers de figures i éssers mitològics, amb diverses propietats i funcions, habiten i recreen un veritable panteó pirinenc. Bona part d'ells han estat venerats i invocats, sota múltiples formes i denominacions, per les diferents societats que han poblat les seves valls. Des de Mari,⁷ divinitat dominant del Pirineu occidental, passant per les gestes i aventures de personatges diversos, històrics o llegendaris, fins als éssers de la boscúria i els vinculats a les zones lacustres, o el conjunt escarpat de la Maladeta, o *Montes Malditos*, els quals, segons Violant i Simorra «eren objecte de culte preromà [...] i van constituir una mena d'Olimp de les divinitats pirenaïques en temps molt remots» (2003, 508), fins el ja esmentat Canigó, on segons alguns relats, en algun racó de les seves faldes hi ha amagades les restes de l'arca de Noè (aquest motiu es troba molt estès a d'altres cims), essent així com des d'aquest punt muntanyós es va repo-

Escultura de Sant Bernat de Menthon, al cim del Puigmal Petit de Segre (2.810 m). Fou el fundador al segle x de la Congregació Hospitalera del Gran Sant Bernat, i declarat patró dels muntanyencs i els alpinistes durant el papat de Pius XI, als anys vint del segle passat. (Fotografia: Gelatdenu – 2008. Wikimedia Commons CC BY-SA-3.0)

blar el món (Payré, 2005); tots ells, doncs, són indrets culminants convertits en temples de culte i amb la seva literatura mítica i llur ritualística associada. Una de les manifestacions que més bé configura aquest univers religiós és la nombrosa quantitat de santuaris de devoció mariana que existeixen arreu dels Pirineus, des de les senzilles capelles que hom troba pels camins fins a zones de grans peregrinacions anuals. Acostumen a ser advocacions de lloc, toponímiques (a diferència de les que presenten un vessant més temàtic com, per exemple, les verges de la Concepció o dels Dolors), associades en alguns casos al relleu i als elements naturals —entre altres, les verges de les neus— i arrelades a espais concrets, encara que la devoció s’hagi escampat molt més enllà d’una vall determinada. Avui en dia, el fervor religiós popular vers aquestes deïtats locals no ha perdut, ans al contrari, ni una engruna de la seva atracció. El temple de la Verge de Roncesvalles és un centre devocional de gran importància de les valls pirinenques de Navarra i molt més enllà; destaquen també el santuari de Font-romeu i, no cal dir-ho, el de Lourdes, entre molts altres (no endebades,

bona part de les verges tradicionalment s'han aparegut a pastors i pastores, grans coneixedors uns i altres del medi natural); en el cas català, la verge de muntanya per excel·lència és la que acull el santuari de Núria. Aquestes verges representen, segons alguns historiadors i etnòlegs, la transposició cristiana de deïtats anteriors,⁸ associades principalment, com a deesses de la natura, a cultes relacionats amb la necessitat de protecció i prodigalitat.⁹ Fet que demostraria, si és que històricament ha estat així, el dinamisme i la gran capacitat sincrètica i d'adaptació social de les creences religioses vinculades a sistemes socials rurals i de muntanya. Per altra banda, bé per la seva alçada o magnitud, altres muntanyes esdevenen objecte d'adoració per part de tota una comunitat política, com és el cas de la Pica d'Estats, la sòlida creu de la qual, assentada a 3.143 m d'alçada, és el punt culminant de Catalunya.

L'excursionisme i la simbologia religiosa a l'alta muntanya

Aquest escenari natural i fortament culturitzat és el que es trobaren els primers aventurers que es llançaren, ja a inicis del segle XIX i en endavant, a descobrir, i reinterpretar, les valls i els cims inhòspits dels grans massissos pirinencs. L'any 1876 es fundà a Catalunya l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques, embrió del que, l'any 1891, seria el Centre Excursionista de Catalunya, entitat pionera de l'excursionisme català i impulsora de moltes activitats científiques posteriors. L'aparició de l'excursionisme pirinenc ja datava de finals del segle XVIII i començaments del XIX, especialment de l'excursionisme i muntanyisme de la banda francesa dels Pirineus, i per extensió l'europeu. Al vessant sud de la serralada va arribar de la mà de l'impuls romàntic europeu que va cristal·litzar en els corrents regeneracionistes de signe polític, científic, artístic i cultural que tingueren el seu punt àlgid al llarg de la segona meitat del segle XIX i que implicaren l'adveniment, a Catalunya però també en altres territoris del nord de la península Ibèrica, d'una nova vocació política guiada per la voluntat de retrobar, o rescatar de l'oblit de la història, la nacionalitat i la identitat de cada poble. Els Pirineus van aparèixer llavors com un magnífic bressol natural que havia d'acollir els secrets d'aquesta grandesa històrica arrelada en les antigues cultures clàssiques de la Mediterrània o en remotes civilitzacions atlàntiques desaparegudes. Existeix a l'abast molta bibliografia i literatura sobre els orígens i l'evolució de l'excursionisme als Pirineus, tant a Espanya com a França, i, per tant, no ens hi aturarem gaire. Només vull destacar aquí la força i la popularitat que prengué aquest moviment,¹⁰ fins al punt que esdevingué un veritable fenomen cultural, artístic, científic (gairebé tot el desenvolupament posterior de les diverses disciplines de les ciències humanes i socials —etnografia, geografia, cartografia lingüística, arqueologia...— estigueren vinculades i esperonades per l'auge de l'excursionisme pirinenc) i també esportiu, generant el que s'ha conegut amb el terme de *pirineisme*, tot un sistema cultural i social que ha anat molt més

enllà de la pràctica del muntanyisme: una suma d'història, literatura, associacionisme, gestes esportives, tragèdies, codis morals i de valors, espiritualitat i religió. És a dir, l'aparició d'un nou paisatge cultural en la creació del qual poc o gens intervingueren les comunitats locals.

A partir d'aquell moment, l'alta muntanya s'anà omplint de tot un conjunt de cultura material conductora d'una forta càrrega simbòlica, identitària, moral i religiosa. Gairebé totes les muntanyes pirinenques que destacaren per alguna propietat de caire físic (bellesa, ubicació, alçada, allunyament) o social (popularitat, esdeveniments històrics, tradicions) acullen diversos elements, en molts casos superposats, de signe religiós: des de simples fites, grans túmuls de pedres, altives creus, esteles, oratoris, verges, pessebres, banderes... fins als xumets dels nostres fills o bé imatges de familiars o persones properes. Les fites i els túmuls probablement tinguin un sentit de senyalització i orientació en un doble vessant: indicar un punt geogràfic concret i indicar alhora el punt geogràfic concret que s'ha estat capaç d'assolir, del qual no es pot anar més amunt, en aquest cas el cim solitari d'una muntanya, una marca d'humanització que desafia les marques intangibles dels déus que l'habiten. En molts casos, les fites van acompanyades de creus (símbol de vida i resurrecció en moltes tradicions culturals, no només cristianes) que, al seu torn, poden tenir múltiples interpretacions: la de senyalització humana, o bé la d'honorar la divinitat i la força creadora de la bellesa de la muntanya establint-hi un vincle permanent; però també han pogut tenir una funció exorcitzant dels mals averanys i la potència de les forces naturals, esdevenint així

Coll de Noucreus,
on s'aprecien les
seves creus de ferro.
Al fons, el cim del
Puigmal.
(Fotografia:
www.senderisme.tk –
2007. CC BY-NC-SA
3.0).

una mena de comunidor mineral gegantí. La llegenda ens diu que sant Valeri de Coserans, al departament francès de l'Arieja, fundador al segle v del primer bisbat de Coserans, va escalar el feréstec Mont Valier, de 2.840 m d'alçada, per desterrar els ídols pagans que sojornaven a la muntanya, col·locant-hi la creu cimera i atorgant nom al pic.

El coll de Noucreus, prop del cim de la Fossa del Gegant, a les muntanyes de Núria, conté nou creus, probablement una de les màximes concentracions de creus de tots els Pirineus. Existeixen múltiples explicacions que tracten de donar sentit a aquest fet. D'una banda, la que les vincula a desgràcies muntanyenques com les que devien de patir en un moment incert els romeus que es dirigien a Núria i van morir en la travessa, fos per accident o perquè quedaren inerts en contemplar de fit a fit la bellesa i la força espiritual del santuari marià. D'una altra banda, sembla ser que també podrien ser creus votives a la Verge de Núria.¹¹ I també remetre, finalment, a un costum, no sabem si empíric o metafòric, que existí en algunes zones dels Pirineus, consistent a llançar creus dins els llacs de muntanya, en aquest cas al fons de l'estany de Carançà (al vessant nord del pic de Noucreus i la resta de muntanyes del circ de Núria), per combatre les pedregades i altres infortunis.

En tot cas, és important emmarcar el costum d'assenyalar l'alta muntanya amb símbols religiosos dins el context social de la història de l'excursionisme i el muntanyisme dels segles XIX i XX i en el marc d'una societat que ha acollit i s'ha expressat històricament, amb major o menor intensitat, a partir dels valors i la simbologia del cristianisme. D'alguna manera, la creu que culmina el cim representa una pràctica més que s'insereix en una llarga història cultural d'enaltiment, i en alguns moments fins i tot de divinització, de la muntanya, pràctica que s'expressa amb els símbols i les normes que imperen en un determinat context històric i social. Aquesta realitat no pot desvincular-se en el marc pirinenc de l'aparició i posterior desenvolupament del potent teixit associatiu vinculat a l'excursionisme i la natura. Ni tampoc del fet que tot aquest procés es va generar en un context global de profundes transformacions socials i econòmiques de la societat pirinenca. La crisi al llarg del segle XX de l'economia agropecuària de muntanya comportà un lent però inexorable despoblament de moltes valls, i el canvi social del seu sistema econòmic basat tradicionalment en la producció agrícola i ramadera ha anat derivant vers la configuració d'una societat productora de serveis. Aquestes transformacions han tingut lloc en el context actual d'auge dels processos de patrimonialització de les cultures locals i la natura circumdant, amb la qual cosa la natura, i més concretament la muntanya, ha esdevingut un gran escenari de gaudi i consum de l'oferta del seu conjunt de qualitats naturals i culturals, presentades de la manera més genuïnes i autèntiques possible (Beltran i Vaccaro, 2007).

L'any 1951, per iniciativa del Centre Excursionista de Catalunya, es va pujar la primera de les creus modernes que successivament s'han col·locat al cim de l'Aneto, actualment una

Simbologia religiosa al
cim de l'Aneto
(3.404 m).
(Fotografia: Oargi
– 2007 Wikimedia
Commons CC BY-SA
2.0)

creu monumental que data de 1999,¹² amb aquesta oració inscrita: *Protege domini plebem tuam per signum sanctae crucis.*¹³ Les entitats excursionistes aragoneses van instal·lar-hi el 1956 la imatge de la Mare de Déu del Pilar, imatge que anys després fou arrencada i llançada al buit, però es va reposar ràpidament. El cim del Puigmal ha albergat en diferents moments creus de formes i dimensions diverses, símbols del santuari i imatges de la Mare de Déu de Núria, a més d'una làmina que reproduïx uns versos de Jacint Verdaguer. Moltes de les imatges que coronen els cims pirinencs han estat instal·lades en homenatge a persones o entitats destacades dins del món excursionista o com a commemoració d'alguna efemèride important en el transcurs de la vida d'una associació, o alhora són resultat de tradicions anuals que barregen muntanya i esdeveniments rellevants associats al nostre calendari festiu, com, per exemple, la pujada o «plantada» de pessebres i altres motius nadalencs, tot un esdeveniment popular per a moltes entitats excursionistes. En tot cas, els cims de les muntanyes van acollint amb el temps nous elements socials i culturals, mentre que altres en van desapareixent. Les pàgines de les revistes i els butlletins dels grups

excursionistes reflecteixen periòdicament el debat sobre la pertinència del manteniment o no de símbols a les muntanyes; els que hi són favorables al·leguen que aquesta pràctica s'insereix en una tradició muntanyenca (al seu torn dins d'una tradició cultural més àmplia) que cal, contenint-la, respectar; els detractors, en canvi, apel·len a la puresa diàfana de les muntanyes, a l'establiment d'un tipus de relació amb elles que no estigui mediatitzada per cap imatge ni símbol de cap mena. Ambdues posicions comparteixen al meu parer un idea comuna: la muntanya com una entitat amb essència propera a allò sagrat.

Comentaris finals

Caldria preguntar-nos per la base i els fonaments religiosos del costum d'ubicar simbologia religiosa a l'alta muntanya, costum que al Pirineu tingué el seu moment d'auge a mitjans del segle xx, en un context, com s'ha dit, de transformació social de la societat pirinenca i d'irrupció d'algunes de les tendències socials que actualment ja estan plenament afermades:

Imatge d'una fita, aixecada amb un cert sentit artístic, que recorda la forma d'una creu, al massís del Néouvielle (Nhèuvièlha, en llengua occitana), que amb una altura màxima de 3.192 m es troba al departament dels Alts Pirineus, a França. (Fotografia: Quim Manyós – 2012)

el turisme massiu, el gaudi personal del temps d'oci i la cura del cos i de tot allò associat a la salut física i el benestar personal. L'alta muntanya no deixa de ser un espai on es reflecteixen les mentalitats de cada moment. L'excursionisme romàntic ha deixat pas a les diverses modalitats, cada cop més àmplies, de l'excursionisme esportiu. Mai com avui tanta gent s'havia llançat al llarg de tot l'any a la muntanya, ja sigui a passejar o bé per practicar intensament el seu esport preferit. I el creixement al llarg del segle xx de la tendència muntanyenca bàsicament d'ordre esportiu ha anat convivint amb aquesta visió i mentalitat religiosa de la muntanya, tot i que caldria preguntar-se si l'activitat actual de muntanya, esportiva i de competició, no va acompanyada també d'uns valors i d'una èpica que comparteix, des d'un vessant laic, un fort component de sentiment religiós. La seva cultura material associada conviu amb la que ha fet dels cims uns autèntics santuaris nacionals, col·lectius o personals. Les creus i les pregàries cohabiten amb cordes, restes de material i equipaments en vies d'ascensió i escalada, senyals i pintures de recorreguts d'alta muntanya, ressenyes, marques, relats èpics, alguns fins i tot de caire místic, de

Gran túmul de pedres
al cim del Pic Negre
d'Envalira (2.816 m),
cruïlla entre els
territoris de Catalunya,
França i Andorra.
(Fotografia: Rafel
Folch – abril de 2013)

gestes muntanyenques i tota una vasta literatura al voltant de les entitats de muntanya, tant en paper com a Internet, etc. Gairebé tot, almenys tot allò que hom hagi percebut com a perdurable, ha estat en un moment o altre divinitzat o revestit de sacralitat, però també, per aquest mateix motiu, gairebé tot haurà estat en un moment o altre profanat o dessacralitzat i l'alta muntanya pirinenca no n'ha estat pas una excepció. És evident que avui la cerca d'algun tipus de solidesa religiosa i de contacte amb la transcendència no es regeix per una estricta observança confessional. Pujar i clavar una creu al cim d'una muntanya probablement no haurà estat sempre ni en tots els casos un exemple de seguiment de les directrius d'una religió concreta, però tampoc no es pot descartar que no es tracti d'un gest clarament emmarcat en una matriu religiosa. Potser aquell que en aquests moments està arriscant la seva vida ascendint una muntanya no se senti creient, però és molt possible que els seus esforços estiguin amarats d'una intencionalitat de proximitat amb la transcendència i de la recerca, de vegades desesperada, d'una espiritualitat que s'identifica més a prop de les alçades que no pas arran de terra de la nostra vida quotidiana. Una espiritualitat laica que té molt a veure amb l'alliberament personal. Una espiritualitat que connecta amb el procés actual d'individualització i subjectivació de les creences i amb la pèrdua progressiva per part dels credos religiosos de la seva capacitat d'estructurar i organitzar la societat. La legitimitat del sentiment religiós ha passat d'una oferta que ens venia de *dalt*, de l'autoritat o la institució religiosa, de la tradició familiar i social, a una demanda d'un sentit original i originat pel subjecte i des del subjecte, una demanda de cerca i apropiació personal (Parra, 2009). Així mateix, la muntanya ha passat de ser la residència —segurament la principal— de les forces divines a ésser venerada en ella mateixa com un altar colossal on vessar les nostres oracions. Les diverses maneres com els éssers humans ens hi hem aproximat, primer amb temor, amb veneració després, més endavant amb ànim de domini i avui amb una barreja a gust del consumidor, no són sinó manifestacions històriques d'un mateix fet: la sacralització de la muntanya, la col·locació de símbols de la qual en els seus indrets més agrestes i elevats, així com la seva retirada, o substitució, són un episodi més, el més recent.

Bibliografia citada

- AMADES, Joan [1997 (1949)]. *El Pirineu. Tradicions i llegendes*. Tremp: Garsineu Edicions.
- BELTRAN, Oriol; Ismael VACCARO (coords.) (2007). *Ecología política de los Pirineos. Estado, historia y paisaje*. Tremp: Garsineu Edicions.
- CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA (1999). «La Creu de l'Aneto», *Muntanya*, 825.
- COLL, Pep (1993). *Muntanyes maleïdes*. Barcelona: Empúries.
- FAURA, Enric (2002). *Antologia de literatura excursionista catalana*. Tremp: Garsineu Edicions.
- MARLIAVE, Olivier (1995). *Pequeño diccionario de mitología vasca y pirenaica*. Palma de Mallorca: Olañeta.
- MASCARELLA, Jordi; Miquel SITJAR (2003). *Llegendes i creences de la vall de Núria i vall de Ribes*. Sant Vicenç de Castellet: Farell.
- PARRA, José (2009). «El cristianismo como matriz de la modernidad y religión posible en la modernidad», dins *Europa y el cristianismo. En torno a Ante la ley de F. Kafka*, 51-82. Barcelona: Anthropos.
- PAYRÉ, Didier (2005). *Canigó. La muntanya mítica catalana*. Sant Vicenç de Castellet: Farell.
- ROMA, Francesc (2000). *Els Pirineus maleïts. Natura, cultura i economia moral en les societats dites tradicionals*. Barcelona: Alta Fulla.
- ROMEU, Josep [2007 (1952)]. *Llibre de la muntanya. Antologia de prosa i poesia*. Barcelona: Ed. Selecta.
- SANZ, Hilari (1976). «La Creu d'en Sayó al pont de Mahoma», *Muntanya*, 86 (núm. 686-687-688): 264-267.
- SOLER, Joan (1998). *Enciclopèdia de la Fantasia Popular Catalana*. Barcelona: Barcanova.
- SUNYER, Magí (2006). *Els mites nacionals catalans*. Vic: Eumo editorial.
- VERDAGUER, Jacint (1886 [1997]). *Canigó*. Barcelona: Quaderns Crema.
- VIOLANT I SIMORRA, Ramon [2003 (1949)]. *El Pirineo español. Vida, usos, costumbres, creencias y tradiciones de una cultura milenaria que desaparece*. Barcelona: Alta Fulla.

Notes

- 1 La revista Vèrtex és una publicació de la Federació d'Entitats Excursionistes de Catalunya (FEEC). Va ser fundada l'any 1966 per la llavors anomenada Federación Catalana de Montañismo.
- 2 Per aprofundir en aquest vincle entre cultura i espai, o medi, vegeu el pròleg de l'obra de Francesc Roma *Els Pirineus maleïts*, escrit per Augustin Berque i que porta per títol «Quan el paisatge era una moral».
- 3 Segons Magí Sunyer (2006, 94), «Canigó representa no tan sols la narració d'una etapa en un procés sinó també la del sentit del procés, una croada religiosa i patriòtica coronada amb la construcció de la nació, i per a Verdaguer, i no sols per a ell, els dos adjectius són indestriables».
- 4 De fet, Verdaguer és tot un referent dins el món excursionista. Com diu Faura (2002): «Entre 1877 i 1884, Verdaguer anà cada estiu al Pirineu per documentar-se a fons amb vista a la redacció del seu poema Canigó.» L'any 1882 s'endinsà al massís de la Maladeta, excursió que es recull en el seu relat *Malehida*, deixant lloc al dubte d'una possible escalada a l'Aneto. L'any següent, i en el marc d'un llarg viatge per l'alt Pirineu, Verdaguer ascendí la Pica d'Estats i el seu cim veí del Montcalm.
- 5 Diverses llegendes recullen la creació de les grans muntanyes com a resultat d'un càstig diví imposat a alguns personatge que no van acomplir el seu deure moral. És el cas, per exemple, de l'Aneto i el massís de la Maladeta (Pirineu aragonès) i els Encantats (Pallars Sobirà). Una possible interpretació d'aquest tipus de relats es deriva de considerar l'alta muntanya un indret prohibit, la llar de grans forces sobrenaturals i meteorològiques que cal dominar, o si més no mitigar, però potser també ens remetent a la consideració, des d'una òptica d'una societat agroromadera que no té incorporada la relació entre temps d'oci i natura, que l'alta muntanya és el regne de la pedra, el vent i el gel, és a dir, un espai totalment improductiu (vegeu, entre altres reculls, Verdaguer, 1998; Amades, 1997; Coll, 1993).
- 6 El Canigó té per ell mateix, en l'actualitat, una simbologia sagrada de connotacions polítiques, però també religioses. El feix de llenya que descansa al peu de la creu cimera ens recorda la matèria primera des de la qual cobra vida el foc sagrat que, cada nit del 22 al 23 de juny es vessa pels pobles i ciutats dels Països Catalans, rememorant una certa unitat perduda. El capvespre del 22 de juny una multitud de fidels pelegrins escala en processó la muntanya fins a la seva creu.
- 7 Consulteu l'obra sobre mitologia pirenaica de Marliave, citada en el recull bibliogràfic.
- 8 Vegeu Roma (2000). Aquest autor defineix el concepte de «mitopaisatge» com, entre altres aspectes «[...] el resultat de la lluita entre les creences paganes i cristianes [...], sent a través d'ell com es comprèn l'analogia entre aquella societat i el seu medi ambient». (2000, 108)
- 9 És costum que tot viatger o turista que s'aproximi al santuari de Núria s'asseguri un futur de fertilitat invocant la Verge i la figura de Sant Gil (patró dels pastors) mitjançant el contacte físic amb la pedra o menhir que porta el seu nom i/o amb l'olla del sant, olla amb la qual segons alguns relats el sant alimentava els pastors de la vall.
- 10 Com escrigué Josep Romeu l'any 1952 en la seva obra *Llibre de muntanya*, una preciosa antologia de prosa i poesia catalana amb la muntanya com a motiu central, el fet muntanyenc seria com «una adquisició moderna, romàntica o dels primers excursionistes que solcaren la muntanya amb ulls d'observadors científics i alhora amb intenció d'amor i alta fe redemptora per al país».
- 11 Segons Mascarella i Sitjar (2003), el Museu Etnogràfic de Ripoll disposa en la seva col·lecció d'algunes de les antigues creus de ferro, datades el 1827, que contenen inscripcions de sol·licitud de benevolència i protecció a la Verge.
- 12 Editorial «La creu de l'Aneto», del núm. 825 (octubre de 1999) de la revista Muntanya, del Centre Excursionista de Catalunya. Vegeu també l'article d'Hilari Sanz «La Creu d'en Sayó al pont de Mahoma», del 1976, on es relata la història de la creu col·locada al Pont de Mahoma en record del guia de muntanya Josep Sayó, mort a l'Aneto l'any 1916, la desaparició de la creu i la seva posterior troballa i entrega a la família Sayó, a la localitat de Benasc (Ribagorça aragonesa). El text va acompanyat d'unes imatges molt interessants d'Ignasi Canals preses durant l'ascensió i entronització de la creu l'any 1917.
- 13 «Protegeix, Senyor, el teu poble pel senyal de la Santa Creu.» De fet, igual que en altres cims, la història de les creus i verges de l'Aneto és plena d'aparicions, desaparicions (algunes d'elles per causes naturals i d'altres per causes humanes) i llurs posteriors reaparicions.